Toppersnotes®
Unleash the topper in you

MPSC

राज्यसेवा पूर्व एवं मुख्य परीक्षा

महाराष्ट्र लोक सेवा आयोग

सामान्य अध्ययन

पेपर 2

भारताचे संविधान

SIERRA INNOVATIONS

Maharastra - PSC

भारताचे संविधान

क्र.सं.	अध्याय	पृष्ठ सं.
1.	संविधान निर्मितीची प्रक्रिया	1
2.	ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	3
3.	राज्यघटनेची प्रमुख वैशिष्ट्ये	8
4.	घटनेची प्रस्तावना	12
5.	मूलभूत हक्क	16
6.	मूलभूत कर्तव्ये	20
7.	राज्य धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे	23
8.	केंद्र व त्याचा प्रदेश	27
9.	घटनेचा मूळ गाभा	29
10.	घटनादुरुस्ती	31
11.	नागरिकत्व	33
12.	घटनात्मक संस्था/आयोग	38
13.	राष्ट्रपती	46
14.	पंतप्रधान आणि केंद्रीय मंत्रिमंडळ	49
15.	भारतीय संसद	52
16.	राज्यपाल	64
17.	मुख्यमंत्री आणि राज्य मंत्रिमंडळ	67
18.	राज्य विधिमंडळ	69
19.	सर्वोच्च न्यायालय	74
20.	उच्च न्यायालय	77

21.	गौण न्यायालय/जिल्हा न्यायालय आणि लोक अदालत	79
22.	लोकपाल आणि लोकायुक्त	83
23.	पंचायत राज व्यवस्था	87
24.	शिक्षण प्रणाली	90
25.	प्रसारमाध्यमे	94
26.	विविध महत्त्वाचे कायदे	98
27.	सामाजिक सुरक्षा व सामाजिक कायदे	107
28.	सार्वजनिक धोरण, नियोजन, अंमलबजावणी, मूल्यमापन, विश्लेषण	111
29.	लोकप्रशासनातील संकल्पना, दृष्टीकोन आणि सिद्धांत	121

संविधान निर्मितीची प्रक्रिया

* **मागणी**

→ प्रथम – एम एन रॉय – 1934

→ भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस – 1935 (औपचारिक)

→ 1938 साली पं. नेहरूंनी कॉंग्रेसच्या वतीने मला या मागणीस मुर्त स्वरूप दिले.

→ 1940 मध्ये 'ऑगस्ट ऑफर' मार्फत घटना समितीची मागणी मान्य.

→ मुस्लीम लीग तर्फे 2 स्वतंत्र घटना समितीची मागणी.

* **स्वरूप**

→ कॅबिनेट मिशन प्लॅनच्या शिफारसीने, 1946 साली घटना समिती स्थापित.

→ ज्यामध्ये एकूण सदस्य संख्या 389 इतकी होती. यापैकी 296 जागा ह्या ब्रिटीश भारताला तर 93 जागा संस्थानाला.

→ प्रत्येक प्रांत, रियासत, त्यांना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात प्रतिनिधित्व.

→ प्रत्येक समुदायाचे प्रतिनिधी प्रांतीय विधान-सभेत, त्या समुदायाच्या सदस्याद्वारे निवडले जातील (एकल हस्तांतरणीय मतदान पद्धत).

→ संस्थानांचे प्रतिनिधी हे तेथील प्रमुखाद्वारे नामनिर्देशित

→ त्यामुळे हे स्पष्ट की संविधान सभा ही अंशत: निवडून तर अंशत: नामनिर्देशित होती.

* **कामकाज**

→ 9 डिसेंबर 1946 – पहिली बैठक.
(मुस्लीम लीगाचा बहिष्कार)

→ सच्चिदानंद सिन्हा यांची हंगामी अध्यक्ष म्हणून निवड (फ्रेंच पद्धत)

→ 13 डिसेंबर 1946 – उद्देशांचा ठराव.
(पं. नेहरू).

→ उद्देशांचा ठरावामध्ये काही बदल करून तो घटनेच्या प्रस्तावनेत समाविष्ट केला आहे

* **स्वातंत्र्य कायदा 1947 मधील बदल**

→ या बदलानुसार संविधान सभा सार्वभौम बनली

→ ब्रिटीश कायदा रद्द किंवा बदल करण्याचा अधिकार.

→ संविधान सभा हीच पहिली विधानसभा बनली

→ ज्यामध्ये स्वतंत्र भारतासाठी कायदे बनवणे व राज्यघटना तयार करणे ही प्रमुख कामे होती.

→ संविधान सभा जेव्हा घटनानिर्मितीचे कामकाज करत, तेव्हा डॉ. राजेंद्रप्रसाद त्याचे अध्यक्ष होते व जेव्हा ती कायदेमंडळ म्हणून कामकाज करत तेव्हा त्याचे अध्यक्ष ग. वी. मावळणकर असत.

→ पाकिस्तान भागातील मुस्लीम लीग सदस्याचा बहिष्कार.

* इतर कार्ये.

→ भारताची कॉमनवेल्थचा सदस्यता मान्य (मे 1949)

→ राष्ट्रीय झेंडा स्वीकारला (22 जुलै 1947)

→ राष्ट्रगीत (24 जानेवारी 1950).

→ वंदे मातरमचा राष्ट्रीय गीत म्हणुन स्वीकार (24 जानेवारी 1950).

→ डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांची राष्ट्रपती पदी निवड (24 जानेवारी 1950).

→ राज्यघटना निर्मितीचा एकूण खर्च - 64 लाख

* घटना वाचन प्रक्रिया।

→ पहिले वाचन — 4 नोव्हे 1948.

→ दुसरे वाचन — 15 नोव्हे 1948 ते 17 ऑक्टो 1949.

→ तिसरे वाचन — 14 नोव्हे - 1949.

* अंमलबजावणी.

→ घटनेच्या काही तरतुदी जसे नागरिकत्व, निवडणुका, हंगामी विधानसभा, इ. 26 नोव्हे 1949 पासुन अंमलात आल्या.

→ पुर्वरित तरतुदी ह्या 26 जानेवारी 1950 पासुन अंमलात आल्या. (त्याच दिवशी 1930 मध्ये पं. नेहरुंनी पुर्ण स्वराज्याची मागणी केली होती.)

Toppersnotes
Unleash the topper in you

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

① Regulating Act 1773

→ कंपनीचे भारतीय कामकाजावर नियंत्रण व नियमनाचे पहिले पाऊल.

→ केंद्रीय प्रशासनाचा पाया.

→ बंगालच्या गव्हर्नरच्या अधिकारांची अनुमती व मुंबई, मद्रासच्या गव्हर्नरला दुय्यम स्थान.

→ सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना.

→ कंपनीच्या ~~व~~ कामगारांना खाजगी व्यापार व ~~वस्तु~~ भेटवस्तु खरेदीवर बंदी.

② Pitts India Act 1784.

→ 1773 च्या कायद्यातील उणिवा दुर

→ वाणिज्यिक कार्ये व राजकीय कार्ये यात भेद करण्यात आला.

→ राजकीय कार्ये (Board of control) कडे तसेच वाणिज्यिक कार्ये (court of Director)

→ कंपनीच्या क्षेत्राला ब्रिटीशांच्या ताब्यातील क्षेत्र संबोधन प्राप्त

③ Charter Act 1833

→ बंगालचा गव्हर्नरला भारताचा गव्हर्नर बनवण्यात आले (सर्व नागरी व सैन्यकी अधिकार)

→ ईस्ट इंडिया कंपनी व्यापारी कंपनी म्हणुन लयास गेली व फक्त प्रशासकीय संस्था म्हणुन अस्तित्व.

→ 1833 रोजी नागरी सेवेसाठी मुक्त स्पर्धात्मक प्रस्ताव.

④ ~~सनदी कायदा~~ Charter Act 1853.

→ गव्हर्नरच्या कौन्सिलची कायदेविषयक कार्ये व कार्यकारी कार्ये यांत भेद. व 6 नवीन सदस्याचा समावेश

→ नागरी सेवेसाठी खुली पध्दत (मेकॉले समिती)

→ कंपनी राजवटीचा कार्यकाळ वाढवला

→ केंद्रीय विधिमंडळात स्थानिक प्रतिनिधित्व देण्या

Toppersnotes
Unleash the topper in you

राणीची राजवट (1858-1947).

⑤ भारतीय सरकारचा कायदा 1858

→ गव्हर्नर च्या ऐवजी व्हॉईसरॉय ही ह्या पदाची निर्मिती (हा ब्रिटिश सरकारचा प्रतिनिधी म्हणुन काम पाहत असे).

→ Board of control आणि court of Director पद संपुष्टात

→ नवीन कार्यालय (सेक्रेटरी) ची निर्मिती व त्याकडे सर्व अधिकारांचे वाटप. तसेच तो ब्रिटिश संसदेला जबाबदार

→ 15 सदस्याचा गट सेक्रेटरीला मदत करण्यासाठी.

⑥ Indian council Act of 1861

→ भारतीय लोकांना प्रतिनिधित्व देण्यास सुरुवात (3 सदस्य नामनिर्देशित)

→ मुंबई, मद्रास प्रांतांना अधिकार देवून विकेंद्रीकरणास सुरुवात.

→

7) Morley & Minto Reform 1909

→ केंद्रीय कायदेमंडळातील सदस्य संख्येत वाढ (16 to 60)

→ भारतीय सदस्याना ठरावाच्या व उपप्रश्न विचारण्याचा अधिकार

→ सांप्रदायिक प्रतिनिधित्वला (communal Representation) सुरुवात. (मुस्लीम)

8) भारतीय सरकारचा कायदा 1919.

→ प्रांताना अधिकाराचे विभाजन करून विकेंद्रीकरणास सुरुवात.

→ प्रांतीय मंडळात कायदेविषयक ~~विभागनी~~ विभागणी

→ Transferred subject (गव्हर्नरच्या अखत्यारित मंत्र्याची सल्ल्याने)

→ Reserved subject (मंत्र्याच्या सल्ल्याशिवाय)

→ सांप्रदायिक प्रतिनिधित्वाची व्याप्ती वाढवली.

→ प्रांतिक अंदाजपत्र हे केंद्रीय अंदाजपत्रातुन वेगळे

⑨ भारतीय सरकारचा कायदा 1935.

→ अखिल भारतीय प्रशासनाची सुरुवात, ज्यामध्ये केंद्रीय कायदे, प्रांतिक कायदे, व समवर्ती कायदे
→ प्रांताना जास्त अधिकार देण्यात आली.
→ केंद्रीय स्तरावर दुहेरी सरकार स्थापन
→ सांप्रदायिक प्रतिनिधीत्वाची व्याप्ती महिला, कामगार, व SC पर्यंत वाढवली.
→ रिजर्व बॅंकेची स्थापना.

⑩ भारतीय स्वातंत्र्याचा कायदा 1947.

→ ब्रिटीश राज्य संपुष्टात.
→ भारताची विभागणी
→ व्हॉईसरॉय पदाची संपुष्टी
→ संविधानसभेस राज्यघटना निर्मितीचे अधिकार

Toppersnotes
Unleash the topper in you

* भारतीय सरकारचा कायदा 1935.

→ अखिल भारतीय प्रशासनाची सुरुवात ज्यात केंद्रीय सुची, राज्यसुची व समवर्ती सुचीचा समावेश.

→ प्रांताना जास्त अधिकार (संघराज्याची सुरुवात)

→ गव्हर्नर हा मंत्र्याच्या सल्ल्याने कामकाज करत.

→ केंद्रीय स्तरावर दुहेरी सदनाची स्थापना.

→ द्विसभागृह – बंगाल, बॉम्बे, मद्रास, बिहार आसाम, मध्ये सुरु

- वरिष्ठ सभागृह
- कनिष्ठ सभागृह

→ सांप्रदायिक प्रतिनिधित्वाची व्याप्ती – महिला, कामगार, अनु. जाती इ.

→ सुमारे 10टक्के जनतेला मतदानाचा हक्क.

→ केंद्रीय तसेच राज्य लोकसेवा आयोगाची तरतुद.

(10) भारतीय स्वातंत्र्याचा कायदा 1947.

→ ब्रिटीश राज्य संपुष्टात.
→ भारताची विभागणी
→ व्हॉईसरॉय पदाची संपुष्टी
→ संविधानसभेस राज्यघटना निर्मितीचे अधिकार
→ संविधान सभेस घटनानिर्मितीचे स्वातंत्र्य.
→ आदिवासी विभाग व संस्थानांना ब्रिटीश राज्यातुन मुक्ती व दोन नवनिर्मित देशात विलिन होण्याचा किंवा अलिप्त राहण्याचा पर्याय.
→ भारतीय सरकारचा कायदा 1935 मध्ये सुधारणा किंवा रद्द करण्याचा अधिकार.
→ ब्रिटनच्या राज्याचा भारताचा सम्राट ही पदवी रद्द.
→ लॉर्ड माऊंटबॅटन हा भारताचा गव्हर्नर जनरल बनला.

राज्यघटनेची प्रमुख वैशिष्ट्ये

① सर्वात मोठी लिखित घटना :— भारतीय राज्यघटनेत मुळ – 395 कलम, 8 परिशिष्टांचा समावेश होता. कालानुसार त्यात सुधारणा करून आज रोजी 465 पेक्षा अधिक कलम व 12 परिशिष्टांचा समावेश आहे.

राज्यघटनेला एवढे विस्तृत स्वरूप हे भारताच्या भौगोलिक, ऐतिहासिक, तसेच विविधतेमुळे प्राप्त झाले.

② इतर स्रोत :— डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी विविध देशातील घटनांचा अभ्यास करून, ~~तिथले~~ तिथल्या ~~चांगल्या~~ तरतुदी भारताला अनुसरून समाविष्ट केल्या. जसे.

मुलभुत हक्क – अमेरिका.

मार्गदर्शक तत्वे – आयर्लंड.

भारताने ह्या तरतुदी ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा, रशिया, फ्रान्स ह्या प्रमुख देशाकडून स्विकारल्या.

तसेच भारतीय सरकारचा कायदा 1935 चा घटना निर्मिती मध्ये मोठा वाटा होता. ~~संघ~~ संघराज्य, गव्हर्नर, आणीबाणी, लोकसेवा आयोग इ. तरतुदी त्यातुन घेतल्या.

③ बदल करण्यास कठीण व लवचिक.

→ घटनेतील काही तरतुदी ह्या साध्या बहुमताने तर काही तरतुदी विशेष बहुमताने दुरुस्त करता येतात. (ज्यामध्ये राज्यांचा ही सहभाग असु शकतो.

④ एकात्मिक परंतु संघराज्य प्रणाली.

केंद्रीय	संघराज्य
→ एक राज्यघटना.	→ दोन सरकार (केंद्र व राज्य
→ एकच नागरिकत्व.	→ अधिकारांचे विभाजन
→ घटनेची लवचिकता.	→ ~~घटनेचे~~ घटनेचे वर्चस्व.
→ एकात्मिक न्यायपालिका	→ द्विसदनी कायदेमंडळ
→ आणीबाणीची तरतुद इ.	→ स्वतंत्र्य न्यायपालिका इ.

(5) संसदीय कार्यप्रणाली :— भारताने ब्रिटिश-प्रमाणे संसदीय कार्यप्रणालीचा स्वीकार केला. जो कार्यमंडळ व संसद यांच्यात समन्वय साधते.

याला Westminster Model म्हणजेच जबाबदार सरकार किंवा संसदीय सरकार म्हणतात. याची वैशिष्ट्ये —

— नाममात्र व वास्तविक अधिकारी
— बहुसंख्या पक्षाचे शासन.
— कार्यकारिणी विधिमंडळाची सामुहिक जबाबदारी.
— सभागृहाचे (लोकसभा किंवा विधानसभा) याचे विर्सजन.

भारतीय संसद प्रणाली व ब्रिटिश संसद प्रणाली यातील फरक.

→ ब्रिटीश संसदेप्रमाणे भारतीय संसद सार्वभौम नाही.

→ भारतातील निवडलेले प्रमुख (राष्ट्रपती) हे प्रजासत्ताक असतात परंतु ब्रिटन मध्ये वंशपरंपरागत राजेशाही प्रमुख आहे.

(6) धर्मनिरपेक्ष राज्य.

→ मुळ घटनेत शब्द नव्हता, परंतु एकूण घटनेच्या सारांश तसा संदर्भ देतो.

→ धर्मनिरपेक्ष शब्द 42 व्या घटनादुरुस्तीने समाविष्ट.

→ पाश्चिमात्य धर्मनिरपेक्षता ही धर्म व राज्य ह्याना एकमेकांपासुन लांब करते. परंतु भारतीय धर्मनिरपेक्षता ही सर्व धर्माना समान न्याय देते.

(7) एकेरी नागरिकत्व.

→ सांघिकप्रणाली असुनही ही एकेरी नागरिकत्व

Toppersnotes
Unleash the topper in you

6) संसदेची सार्वभौमता व न्यायपालिकेचे स्वातंत्र्य
→ घटनेने संसदेला व न्यायपालिकेला विशिष्ट सिमेत त्यांच्या त्यांच्या कार्याचे स्वातंत्र दिले व एकमेकात वर्चस्वाची लढाई होणार नाही याची सुद्धा काळजी घेतली.

7) एकात्मिक परंतु स्वतंत्र न्यायपालिका.

सर्वोच्च न्यायालय
↓
उच्च न्यायालय
↓
जिल्हा न्यायालय

→ एकात्मिक पद्धतीमुळे संपूर्ण देशात केंद्रीय व सांघिक कायद्याची अंमलबजावणी.
→ सर्वोच्च न्यायालयाचे प्रमुख काम हे मुलभुत हक्काचे संरक्षण तसेच अपील द्वारे चालते.
→ घटनेने सर्वोच्च न्यायालयाचे स्वातंत्र्य टिकवण्यासाठी तरतुद केली आहे. जसे.
— सर्व खर्च हे एकत्रित निधी (Consolidated Fund) मधुन केले जातात.
— न्यायाधीशाचे कामकाज व त्यावर टिप्पणीस मज्जाव
— निवृत्ती नंतर खाजगी सेवेस नकार इ.

8) मुलभुत हक्क.
→ राजकीय लोकशाहीचा पुरस्कार.
→ कार्यकारी मंडळाच्या अनियंत्रित कारभाराला लगाम.
→ न्याय्य आहेत (मुलभुत हक्कांचे उल्लंघन झाल्यास दाद मागण्याचा अधिकार)
→ तरी ते अमर्याद नाही, कायदेमंडळ वेळोवेळी बंधन आणु शकते.
→ त्यांची अंमलबजावणी आणीबाणी वेळेस रद्द होवू शकते. (कलम 20 व 21 सोडुन).

9) राज्याची मार्गदर्शक तत्वे.
→ डॉ. आंबेडकरांच्या मते नवीन वैशिष्ट्ये.
→ यांचे वर्गीकरण — गांधीवादी, उदारमतवादी, व समाजवादी असे करता येते.

→ कल्याणकारी राज्य स्थापनेस उपयुक्त
→ न्यायप्रविष्ट नाहीत (उल्लंघन झाल्यास दाद मागता येत नाही).
→ मिनर्व्हा मिल्स केस मध्ये सुप्रीम कोर्टाने नमूद केले की भारतीय राज्यघटना ही मुलभूत अधिकार व मार्गदर्शक तत्वे यात समन्वय साधणारी आहे.

(10) मुलभूत कर्तव्ये.

→ मुळ घटनेत समावेश नव्हता.
→ स्वर्ण सिंग समिती
→ 42वी घटनादुरुस्तीने 1976 मध्ये समावेश.
→ कर्तव्याची जाणीव.
→ न्यायप्रविष्ट नाहीत.

(11) आणीबाणी

→ राष्ट्रीय आणीबाणी — (कलम 352) (युद्ध व परकीय आक्रमण)
→ राष्ट्रपती राजवट (कलम 356)
→ आर्थिक आणीबाणी (कलम 360).

घटनेची प्रस्तावना

→ प्रस्तावनेला 'घटनेची तोंडओळख' म्हणुन ओळखतात. तसेच घटनेचा सारांश सुद्धा म्हणता येईल.

→ घटनेची प्रस्तावना ही पं. नेहरूंच्या 'ठरावांची उद्दिष्टे' यावर आधारित.

→ ४२ व्या घटनादुरूस्तीने यात - धर्मनिरपेक्षता, समाजवादी, एकात्मिक (अखंडता) हे शब्द समाविष्ट.

* चार महत्वाचे घटक.

① घटनेच्या अधिकाराचा स्त्रोत :- प्रस्तावनेत असे नमुद केले की घटनेला अधिकार हे त्यांच्या लोकांकडुन मिळाले.

② राज्याचे स्वरूप :- प्रस्तावना भारताला सार्वभौम, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाही, प्रजासत्ताक घोषित करते.

③ उद्दिष्टे :- यामध्ये न्याय, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता यांचा समावेश.

④ तारीख - २६ नोव्हेंबर १९४९.

* घटनेतील महत्वाचे शब्द :-

① सार्वभौम :-
→ याचा अर्थ भारतावर इतर कोणत्याही देशाचे वर्चस्व नाही. व भारताचे कोणावर अवलंबित्व नाही.
→ भारत स्वतःचे आंतरिक व बाह्य व्यवहार स्वतंत्रपणे चालवू शकतो.
→ जरी भारत राष्ट्रकुल राष्ट्राचा सदस्य असला, तरी त्याचा सार्वभौमत्वावर परिणाम होत नाही.
→ सार्वभौम देश या नात्याने भारत इतर देशाची जमीन विकत (भूभाग) घेवू शकतो व त्याचा भुभाग परदेशी राज्याला देवू शकतो.

② समाजवादी
→ ४२व्या घटनादुरूस्तीने शब्द समाविष्ट परंतु घटनेच्या तरतुदीत समाजवादाची सामग्री समाविष्ट.
→ भारतात 'लोकशाही समाजवाद' प्रस्थापित आहे. ज्यामध्ये 'मिश्र अर्थव्यवस्था' (खाजगी व सरकारी)

Toppersnotes
Unleash the topper in you

→ 1991 च्या नवीन आर्थिक धोरणामुळे भारताची समाजवादी ओळख कमी केली.

③ धर्मनिरपेक्षता

→ 42 व्या घटनादुरुस्तीने समावेश. परंतु घटनेत विविध तरतुदीने सारांश / संदर्भ मिळतो. (मुलभुत हक्क 25 ते 28)

→ भारतीय धर्मनिरपेक्षता ही सकारात्मक आहे (सर्व धर्माना समान वागणुक) व सहाय्य.

④ लोकशाही

→ अप्रत्यक्ष लोकशाही - भारत, अमेरिका, ब्रिटन इ.

→ प्रत्यक्ष लोकशाही - स्वित्झर्लंड, स्वीडन इ.

→ सर्वोच्च सत्ता लोकांच्या हाती.

→ भारतीय लोकशाही ही संसदीय लोकशाही आहे, जिथे जनता त्यांचे प्रतिनिधी निवडुन देते.

→ प्रस्तावनेतील लोकशाही ही फक्त राजकीय नसुन आर्थिक व सामाजिक लोकशाहीची व्याप्ती दर्शवते.

⑤ प्रजासत्ताक → राजेशाही (वंशपरंपरागत)
→ प्रजासत्ताक (लोकांनी निवडलेले)

→ ब्रिटनमध्ये राजेशाही ही वारसाहक्काने प्राप्त होते

→ भारतात राष्ट्रपती हे लोकांमार्फत अप्रत्यक्ष निवडुन येतात.

⑥ न्याय

→ आर्थिक, सामाजिक, राजकीय न्याय.

→ सामाजिक न्यायामध्ये सर्व नागरिकांना समान वागणुक, त्यांच्या जात, पंथ, रंग, लिंग इ. वरून भेद नाही.

→ आर्थिक न्याय म्हणजे समाजातील आर्थिक असमानता संपवणे.

→ राजकीय न्याय म्हणजे सर्व नागरिकांना समान राजकीय ~~आह~~ न्याय व संधी.

→ न्यायांची संकल्पना ही 1917 च्या रशियन क्रांतीकडुन प्रेरित आहे.

⑦ स्वातंत्र्य

→ व्यक्तीच्या क्रियाकलापावर बंधने नसणे. तसेच त्याला वैयक्तिक व्यक्तिमत्व विकासासाठी संधी देणे.

→ प्रस्तावना ही भारतीयांना विचार, अभिव्यक्ती, श्रद्धा, उपासना याचे स्वातंत्र्य सुरक्षित करते.

→ तथापि स्वातंत्र्य म्हणजे हवे तसे वागण्याचा "परवाना" नाही. त्यावर घटनेत काही मर्यादा आहेत.

→ स्वातंत्र्य, समता, बंधुता ही तत्त्वे 1789 च्या फ्रेंच राज्यक्रांतीपासून प्रेरित.

⑧ समानता

→ याचा अर्थ विशिष्ट एका घटकाला विशेषाधिकारांची अनुपस्थिती. व कोणत्याही भेदभावाशिवाय नागरिकांना दर्जा व संधीची समानता.

→ अनुच्छेद १४ ते १८ समानतेची व्याप्ती स्पष्ट करतात.

⑨ बंधुता

→ एकेरी नागरिकत्वाद्वारे बंधुत्वाच्या भावनेला प्रोत्साहन.

→ बंधुतेचा प्रसार करणे हे नागरिकांचे कर्तव्य (अनु. 51 L-A).

→ बंधुत्वाने व्यक्तीची प्रतिष्ठा व राष्ट्राची एकता व अखंडता प्रस्थापित करणे आवश्यक.

* प्रस्तावनेचे महत्त्व

→ प्रस्तावना ही मुलभुत तत्त्वज्ञान व मुल्य यावर आधारीत.

→ ती संविधान संस्थापकांची स्वप्ने, आकांक्षा, उदात्त दृष्टी प्रतिबिंबित करते.

→ अल्लादी स्वामींच्या मते आपण इतके दिवस जे विचार व स्वप्न पाहिले यांचा सारांश म्हणजे प्रस्तावना आहे.

→ के. एम. मुन्शींच्या मते प्रस्तावना ही आमच्या सार्वभौम सत्ताधीशांची जन्मकुंडली आहे.